

ib/95ib5.pdf. **15.** *Тухтаревъ К.М.* Цит. работа. – С. 116-118. **16.** Там само. – С. 120-128. **17.** *Погорілко В.Ф.* Референдне право України : навч. посіб. / В.Ф.Погорілко, В.Л. Федоренко. – К. : Ліра-К, 2006. – С. 38, 60-61. **18.** *Ярош Д.В.* Конституція Української народної республіки 1918 року по органи державної влади та управління України: історичний досвід і сучасність / Д.В. Ярош // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 49–56. **19.** *Задорожня Г.В.* Законодавчі повноваження Українського народу / Г.В. Задорожня // Юридичний вісник. – 2009. – № 3(12). – С. 25–28. **20.** *Лісабонський договір* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://base.garant.ru/2566557/1/#block_2000.

УДК 342.571(001.891)

Н. В. НЕЛІНА

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено конституційно-правовий механізм здійснення влади українським народом. Розглянуто форми реалізації конституційної правосуб'єктності українського народу на основі закономірностей і тенденцій цього процесу в Україні.

Ключові слова: український народ, механізм правового регулювання, конституційна правосуб'єктність, пряма демократія, представницька демократія.

Неліна Н.В. Механизм реализации конституционной правосубъектности украинского народа: теоретический аспект

Исследовано конституционно-правовой механизм осуществления власти украинским народом. Рассмотрены формы реализации конституционной правосубъектности украинского народа на основании закономерностей и тенденций этого процесса в Украине.

Ключевые слова: украинский народ, механизм правового регулирования, конституционная правосубъектность, прямая демократия, представительская демократия.

Nelina Natalia. The mechanism of materialization of Ukrainian people's constitutional legal identity: theoretical aspect

In the article the author studies the constitutional and legal mechanism of exercising powers by the Ukrainian people. The forms of materialization of Ukrainian people's constitutional legal identity have been studied based upon some consistent patterns and trends in Ukraine.

Key words: Ukrainian people, mechanism of legal regulation, constitutional legal identity, direct democracy, representative democracy.

© НЕЛІНА Наталія Василівна – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Серед низки проблем, які сьогодні виникають у процесі політико-правового розвитку України концептуальним є питання забезпечення конституційно-правового механізму реалізації суверенних прав українського народу. Нині в державно-правовій доктрині спостерігається переоцінка пріоритетних напрямків дослідження. Державознавці все частіше звертаються

до розробки теорії реалізації Конституції, використання її приписів як стимулятора соціального прогресу, впровадження конституційних положень у живу тканину суспільних відносин, у діяльність державних органів і громадських об'єднань, у поведінку громадян. Це пов'язано з усвідомленням того, що недостатньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, а потрібні чіткі механізми їх втілення в життя, що повною мірою стосується конституційно-правової сфери¹.

Плідно у цій сфері працювали відомі українські вчені К. Бабенко., Ю. Барабаш., І. Кресіна., О. Кресін., А. Селіванов., О. Скрипнюк., В. Скрипнюк., В. Погорілко., Ю. Тодика., О. Тодика., В. Федоренко., А. Француз., О. Фрицький., М. Цвік., В. Шаповал., Ю. Шемшученко., О. Ющик та ін. Однак, незважаючи на досить велику кількість наукових доробків, все ж таки залишаються певні прогалини в дослідженні механізму реалізації конституційної правосуб'єктності українського народу.

Цілком закономірним, на нашу думку, є те, що конституційно-правовій науці властиве велике розмаїття наукових методів і підходів пізнання конституційно-правових явищ і процесів. З одного боку, така ситуація цілком природна. Суперечливі тенденції в правовому мисленні є однією із закономірностей функціонування юридичної науки. Однак, очевидно й інше: дослідження, що обмежуються виключно формально теоретичним рівнем, коли всі висновки робляться на основі логіко-юридичної структури конституції й тих норм та принципів, що в ній містяться, не повинні бути поза поняттями «забезпечення», та «реалізація» конституційних норм².

Аналіз існуючих поглядів у теорії конституційного права дає підстави зробити висновок, що функції конституційного права в регулюванні суспільних відносин, як зауважує В. Федоренко, не повинні розглядатися відокремлено від того, в який спосіб конституція реалізується на практиці³. У свою чергу, О. Скрипнюк, визначаючи функції конституції як основні напрями впливу на формування та розвиток державних і суспільних відносин, що зумовлюються з одного боку, її внутрішньою правовою специфікою, а з другого – об'єктивною потребою соціальної системи, зазначає, що для конституційного права важливу роль відіграє те, як ці функції реалізуються в процесі конституційного регулювання⁴.

Насамперед, зазначимо, що в науці конституційного права широко використовуються такі правові категорії, як «механізм державної влади», «механізм реалізації Конституції», «механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина». Зазначені механізми тісно взаємозв'язані, а в деяких випадках поглинаються один одним. На нашу думку, більш розлогим поняттям для вищезгаданих «механізмів», що вживаються в конституційному праві України, є механізм реалізації конституційної правосуб'єктності українським народом, оскільки влада народу і права людини і громадянина співвідносяться як ціле і частина; також публічна влада – це різновидів народовладдя.

У науці під механізмом правового регулювання, як правило, розуміють узяті в єдності систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативний правовий вплив на суспільні відносини. Найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення, запропоноване О. Мальком: механізм правового регулювання – це система правових засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права⁵. У цій юридичній конструкції автор звертає увагу на більш високий рівень організації правових засобів; по-друге, вчений підкреслює кінцеву мету даної організації – задоволення інтересів суб'єктів права, які в свою чергу покликані забезпечувати інтереси всього народу. Прикметно, що подібну думку висловлював ще український правознавець Б. Кістяківський, який писав, що у правовій державі влада має бути організована так, щоб вона не придушувала особу; у ній як окрема особа, так і сукупність осіб – народ – мають бути не лише об'єктом влади, але й її суб'єктом⁶.

Слушною є думка української дослідниці І. Кресіної, яка зазначає, що розвиток сучасних правових норм віддзеркалює таку тенденцію, як об'єктивізація суб'єктивного права. Тому право як сукупність загальнообов'язкових норм повинно стати більш гнучким. Зокрема, декларування формальної юридичної рівності усіх громадян більше не забезпечує досягнення інтеграції суспільства, а отже, визнання правових норм як загальнообов'язкових, оскільки вказане декларування не відповідає сучасним уявленням про справедливість. На її думку, нові концепції розвитку права повинні відповідати таким вимогам: поєднання юридичної рівності індивідів з юридичною рівністю соціальних груп; поєднання мегаінтересів усього суспільства; мезоінтересів соціальних груп; мікроінтересів малих соціальних груп та індивідів; сприяння реалізації індивідуальних та групових потреб⁷.

Тобто, під формами реалізації конституційної правосуб'єктності українським народом слід розуміти весь комплекс способів здійснення можливостей бути учасником конституційних правовідносин. Іншими

словами, конституційно-правовий механізм здійснення влади українським народом – це єдність і взаємодія системи юридичних способів, закріплених в Конституції України, в законодавстві України, за допомогою яких можлива фактична реалізація влади народом. Уся сукупність таких засобів може бути об'єднана в одну систему, назва якої народовладдя чи демократія, в якій, в свою чергу, виділяють дві групи: пряма демократія та представницька демократія.

Слід зазначити, що як у науці конституційного права, так і в політичній науці, ведеться дискурс про переваги тієї чи іншої форми демократії: прямої (безпосередньої) чи представницької. Сучасна конституційно-правова доктрина схиляється до поєднання досліджуваних форм демократії, однак законодавство, по-перше, зводить безпосередню демократію тільки до виборів і референдумів та до форм здійснення влади народом на рівні місцевого самоврядування, по-друге, як нам видається, значною мірою зменшує роль безпосередньої демократії, перетворюючи часто права окремих громадян в просту формальність.

Не викликає сумніву той факт, що механізм реалізації конституційної правосуб'єктності українського народу є досить складним і залежним від цілого комплексу різноманітних чинників. У структурі реалізації конституційних норм, прав і свобод, народовладдя різні вчені визначають різний набір складових. Доктринальним в юридичній науці став поділ механізмів реалізації норм права, інститутів безпосереднього народовладдя, Конституції, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина на нормативну основу (сукупність правових засобів) та інституційний, організаційний елемент (структура та діяльність відповідних органів, державно-владних інститутів)⁸.

Наведене свідчить про узагальнений, комплексний характер механізму реалізації конституційної правосуб'єктності українського народу. Відтак, є всі підстави розглядати його як сукупність функціонально взаємопов'язаних, взаємообумовлених правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері здійснення належної українському народу влади шляхом реалізації її через форми прямої та представницької демократії.

Слід зазначити, що як у вітчизняних, так і зарубіжних авторів немає єдності щодо взаємодії усіх форм народовладдя. Свого часу французький юрист Ж. Ведель писав, що найбільша ідентифікація керуючих та керованих здійснюється за прямої демократії, коли сам народ без посередників вирішує усі питання, пов'язані з громадськими справами, чи то мова йде про законотворчість, чи адміністративне управління чи про відправлення юстиції, коли кожний в повному обсязі виступає в якості керуючого або керованого. Але не менш очевидно й те, що подібна система непридатна в сучасній державі незалежно від її розмірів. Тим не

менш пряма демократія лишається ідеалом, який буде надихати організацію компетенцій, яку керуючі повинні будуть делегувати керованим⁹. Подібну позицію займав Л. Талліан, який зазначав, що до прямої демократії слід ставитися не як до інструменту ідеального управління, а як до способу комунікації між політичним режимом і народом¹⁰.

На нашу думку, більш переконливою є позиція плеяди українських учених. Так, І. Кресіна пише, що свобода народу забезпечена лише тоді, коли народ дійсно організовує без будь-якого втручання союзи, збори, видає закони, обирає за власним бажанням усіх посадових осіб держави, яким доручається проведення в життя законів і управління на основі цих законів. Отже, свобода народу забезпечена лише тоді, коли влада в державі повністю і остаточно належить народу¹¹.

Все це дає нам змогу говорити про відсутність ідеальної форми, єдність існування якої могла б забезпечити повноцінну реалізацію українським народом влади. По-перше, слід зазначити, що інститути представницької демократії формуються за допомогою способів прямої демократії. По-друге, способи прямої демократії можуть мати суттєвий вплив на діяльність представницьких органів, на характер рішень, що ними приймаються. По-третє, в низці форм волевиявлення громадян відбувається часткове злиття форм прямої і опосередкованої демократії (таке злиття можна спостерігати в процесі виборів депутатів, виборів посадових осіб тощо).

На підставі аналізу запропонованих у науці визначень прямої демократії як форми реалізації прав народу можна виділити ознаки, що характеризують цю категорію: це єдність волі і суб'єкта її вираження; втілення в прямому вираженні волі народу; особливий суб'єкт права її вираження (у нашому випадку український народ); здійснення влади від імені народу.

Основною характеристикою прямої демократії є безпосереднє волевиявлення народу, яке містить в собі волю самого народу, відображає його інтереси. Для того, щоб визнати наявність прямої демократії в державі, необхідна реальна участь абсолютної більшості суб'єктів, що становлять народ, у формуванні і вираженні цієї волі.

На нашу думку, зведення прямої форми здійснення влади народом до становища другорядної суперечить конституційному принципу суверенітету народу. Функціонування представницьких органів неможливе без прямого волевиявлення громадян України. Органи державної влади і органи місцевого самоврядування отримують свої повноваження шляхом прямої демократії. Незважаючи на те, що за своєю природою безпосередня демократія є первинною, масштаб діяльності органів публічної влади значно ширший і має постійний характер, на відміну від використання форм безпосередньої демократії.

Зокрема, ефективна реалізація безпосередньої демократії прямо залежить від представницьких органів, функцією яких є розробка і прийняття нормативно-правових актів, які регламентують процедуру здійснення громадянами України своєї влади.

Деякі дослідники пов'язують представницьку функцію головним чином з парламентом. Безперечно, справжнє народне представництво органічно пов'язане з парламентаризмом і є індикатором рівня народовладдя в державі¹². На нашу думку, наявність парламенту в державі ще не є показником існування парламентаризму. Необхідно, щоб представники народу реально виражали інтереси громадян. У науці конституційного права ця проблема досить часто обговорюється. Інтереси українського народу носять динамічний характер. Чи буде закон, прийнятий парламентом, відповідати потребам і інтересам кожного громадянина? Уявити таке важко. Але думка народу має бути врахована максимально.

На нашу думку, представницьку демократію не слід ототожнювати з парламентською демократією. По-перше, ст. 5 Конституції України не згадує конкретних суб'єктів опосередкованого народовладдя; по-друге, важливим завданням колегіальних органів є здійснення влади в державі від імені народу і в його інтересах. Так, основною функцією Президента України є гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Як свідчить досвід вирішення цього питання, багато чого залежить від політичного режиму в державі, від традицій, пов'язаних з функціонуванням державного механізму і всієї політичної системи суспільства. Як слушно зазначає В. Шаповал, за умов демократичного розвитку суспільства і держави протиріччя і невідповідності між явищами безпосередньої і представницької демократії не виникають, хоча питання щодо їх взаємозв'язків завжди мають практичну значущість¹³.

Водночас ми залишаємося на позиціях, що представництво органів державної влади від імені українського народу має декілька рівнів: перший рівень – органи, що обираються безпосередньо народом, – Президент України, Верховна Рада України; другий рівень – органи, що утворюються представницькими органами першого рівня – Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; третій рівень – установи, що формуються органами другого рівня.

Нині доводиться спостерігати активне втручання держави в процес формування і діяльність представницьких інститутів, що призводить до негативного ставлення до опосередкованої демократії в цілому, а також формується недовіра з боку українського народу до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Відсутність правових норм у законодавстві щодо можливості будь-яких інших політич-

них утворень, крім політичних партій у парламенті, а особливо вимоги, що ставляться до утворення політичних партій, ускладнює створення інших організаційно-правових форм здійснення самоврядування українського народу без суттєвої підтримки центральної влади.

Все це суперечить сутності народного представництва. Адже органи народного представництва створюються не тільки на загальнонаціональному рівні, а й на регіональному і місцевому рівнях. А це означає, що в них мають бути представлені групи від народу, об'єднані цілями й інтересами, що обумовлені специфікою даного регіону чи муніципального утворення.

Проаналізувавши форми здійснення влади українським народом, можна зробити висновки. По-перше, механізм реалізації конституційної правосуб'єктності українського народу має узагальнений, комплексний характер. Відтак є всі підстави розглядати його як сукупність функціонально взаємопов'язаних, взаємообумовлених правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері здійснення належної українському народу влади шляхом реалізації її через форми прямої та представницької демократії. По-друге, недостатньо проголосити Україну демократичною державою, задекларувавши в Конституції відповідні норми. Необхідно, щоб ці інституції, як пряма і представницька демократія, працювали, втілювалися на практиці. Для цього слід удосконалити систему гарантій здійснення влади українським народом. Чинне законодавство має пропонувати ефективні механізми і гарантії реалізації українським народом своїх конституційних прав, що, в свою чергу, має стати передумовою перетворення юридичної Конституції на фактичну, конституційно проголошені права і свободи – на ті, що фактично забезпечені.

1. *Тодька Ю.Н.* Конституция Украины: проблемы теории и практики / Тодька Ю.Н. – Х. : Факт, 200. – С. 333-337. 2. *Бабенко К.А.* Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні: монографія / Бабенко К.А. – К. : Ін Юре, 2008. – С. 146. 3. *Федоренко В.Л.* Інститут функцій конституційного права як елемент системи конституційного права України / В.Л. Федоренко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 4. – С. 90. 4. *Скрипнюк О.В.* Поняття функцій Конституції та теоретико-методологічні проблеми їх класифікації / О.В. Скрипнюк // Право України. – 2006. – № 2. – С. 22. 5. *Теория государства и права: курс лекцій* / под ред. Н.И. Матузова., А.В. Малько. – М. : Юристь, 1997. – С. 625. 6. *Демократія* : антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 220. 7. *Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії* / Кресіна І.О., Скрипнюк О.В., Коваленко А.А., Перегуда Є.В., Стойко О.М., Балан С.В., ПолішкарOVA О.О., Явір В.А. ; за ред. І.О. Кресіної. – К. : Логос, 2007. – С. 165. 8. *Мурашин А.Г.* Непосредственная демократия в социалистическом обществе: функции и механизм действия / А.Г. Мурашин : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук., Киевский гос. ун-т унм. Т.Г. Шевченка. – К.,

1985. – С. 15. **9.** *Ковлер А.И.* Исторические формы демократии: проблемы политико-правовой теории / Ковлер А.И. – М. : Наука, 1990. – С. 101-102. **10.** *Tallian L.* Direct Democracy: A historical analysis of the initiative, referendum and recall process / Tallian L. – Los Angeles (Cfl.), 1977. – 12, 218 p. **11.** *Політика*, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : монографія / Кресіна І.О., Матвієнко А.С., Оніщенко Е.М., Перегуда Є.В., Скрипнюк О.В., Балан С.В., Стойко О.М. / за ред. І.О. Кресіної. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 195-221. **12.** *Степанов И.М.* Формула народовластия: основания конституционной концепции / И. М. Степанов, Ин-т госуд. и права РАН. М. – 1996. – Вып. 2. – С. 7. **13.** *Шаповал В.М.* Безпосередня демократія і представницька демократія у взаємозв'язках / В.М. Шаповал // Право України. – 2004.– № 8. – С. 12.